

Varjas Sándor: A freudizmus kritikája

— Második és befejező közlemény. —

6. A determinizmus

Itt felmerül az a kérdés is, hogy alakul ezen elmélet szempontjából az akarat meghatározottságának a problémája is. A kérdés évezredek óta állandó tárgya volt minden filozófus elmélkedésének. Hogy minden lelki jelenség determinálva van, az iránt nem lehet kétség. Mi az oka, hogy mégis oly sok vitát idézett elő a determinizmus? Erre nem lehet azt mondani, hogy ennek társadalmi és vallási okai vannak. Mert ha vannak osztályok és vallások, amelyekre nézve csakugyan hasznos a determinizmus tagadása, akkor ez csak annyit jelent, hogy ezek az álláspontok kihasználták azt a lehetőséget, hogy az indeterminizmus mellett csakugyan lehet érveket felhozni és felhozták őket. Ezen érvek azonban a lélek valamelyes (bár nem pontos) megfigyelésén alapultak és ezeket sorakoztatta föl az egyház a maga álláspontja és érdekei mellett. Mindent senki sem állíthat, csak azt és annyit, amennyit a valóság valami látszatával védeni lehet. Védeni pedig csak azt lehet, ami, ha helytelen is, a tünemények bizonyos körére nézve áll, csaknem arra az egész területre, amelyre tényleg alkalmazzák. Hogy lehet tehát az indeterminizmust a valóságnak látszatával is védeni?

Schopenhauer azt hozta fel erre indokul, hogy az emberek összetévesztették az akarat szabadságát a cselekedet szabadságával. Hogy a cselekedet függ külső és belső feltételektől, azt senki nem vonta soha kétségbe. De emellett az akarat még szabad lehetne. Ugyanis mindenki érzi magában, hogy én cselekedhettem volna másképp is, ha akartam volna. Ez ugyan helytelen, de mégis megindokolja látszólag az akarat autonómiáját. Ahol ilyen esetben félreértések lehetségesek, ott mindig felmerül a gyanú, hogy a dolog mélyén egész más okok lappanganak. Normálisan az emberek nem szokták összetéveszteni a pusztá akaratot a keresztülvitelletel. Miért ép akkor tompul el az elméjük, amikor ily fontos kérdés elméleti eldöntése kerül sorra? Hogy

itt mennyire, ellenkezik az elmélet a gyakorlattal, már Hume észrevette. Ő találta ki azt a kitűnő példát az akarat determinált voltának bizonyítására, hogy ha egy halálra ítéltnek választani kell aközött, hogy a börtönőret beszélje-e rá arra, hogy engedje őt szabadon, vagy pedig vájja ki egy vésővel a falat, az utóbbit fogja választani. Mit jelent ez egyebet, mint azt, hogy az illető jobban bizik abban, hogy az élettelen természetet fogja legyőzni, mint az emberi akarat determinált voltát? A börtönőr tudja, hogy őt súlyos büntetés éri, ha a rab megszökik és semmi rábeszélésre sem fog hajolni. A rab tudja, hogy a börtönőr akarata determinálva van. A gyakorlatban tehát senki sem kételkedik abban, hogy a lelki életben sincs semmi véletlenség. Mi az oka tehát annak, hogy mégis oly sok ideig tartotta magát az akarat indeterminisztikus voltának hite? Ha átgondoljuk azt, amit fentebb a cenzúra tudattalan voltáról mondtunk, akkor könnyen belátható, honnét származott az akarat szabadságába vetett hit. Ha ugyanis nem tudjuk azt, hogy van tudattalan és hogy egy cenzúra tartja állandóan féken az összeférhetlen vágyakat, akkor felmerül az a gondolat, hogy minden elhatározásunk spontán lelki aktivitás műve, amelynek nincsenek okai. Mivel az okok a tudattalanban fekszenek, könnyen állhat elő az a hit, hogy nincsenek is okai a lelki jelenségeknek. Cselekedeteink legnagyobb részét ugyanis intellektuális értelemben magyarázzuk, vagy tisztára a véletlen művének tekintjük. Ez utóbbit a pszichológusok ma már nem fogadják el. Odáig már eljutottunk, hogy belássuk, hogy a lélekben ép úgy nincsenek véletlenségek, mint a külvilágban; azonban a modern lélektannak az volt a főhibája, hogy a tudatot azonosította a lélekkel és nem látta meg, hogy számos élményünk van, amely meg van ugyan bennünk és mégsem vesszük észre. Azt ugyan mindenki tudta már régen, hogy képzeleteink nincsenek állandóan a tudat „előterében”, azonban arra nem gondoltak, hogy ami nincs a tudat előterében, az nincs is a tudatban. A tudat maga ugyan nem homogén intenzitású dolog, azonban bizonyos, hogy határai ott végződnek, ahol az intenzitása zérus. Már pedig tagadhatatlan, hogy igen sok olyan képzetünk van, amelyek egyáltalán nincsenek adva tudatunkban, sem világosan, sem homályosan. Igaz, hogy erre azt lehetne mondani, ha most nincs is meg a tudatban, de bármikor újra felidézhetem, csak akarnom kell. Ámde tapasztaljuk, hogy ez nem is függ pusztán az akaratától. Hisz igen sokszor nem tudunk emlékezni bizonyos dolgokra, elfelejtettük őket. A felejtés maga természetesen szintén dinamikus tünete. Tökéletes felejtés talán nem is fordul elő. Már most a F. által felvett tudattalan semmi egyéb, mint azok az élmények, illetőleg emlékek, amelyek „jól elfelejtődtek”, amelyek azonban szintén csak relatíve vesztek el, azaz úgy, hogy már szintén elfelejtett emlékekhez képest nehezebben idézhetők fel a tudatba. Nehezebben, de azért kellő módszerekkel felidézhe-

tők. F. számos esetet analizált, amelyekben jelentéktelen apróságok részletesen visszaidéződtek a felejtésből, holott 20—30 évvel ezelőtt történtek. Az akarat szabad voltáról szóló felfogás változott a lélektani ismeretek fejlődésével. Kant már azt érti szabad akaraton, ha az akaratot más motívumok ez erkölcsi főtörvényen kívül nem determinálják. Vagyis a cselekedetek itt már determinálva vannak és pedig erkölcsileg determinálva, amin azt értjük, hogy bizonyos logikailag igazolható tételek uralma alá helyezük őket. Itt tehát az akarat tisztára intellektuálisan van determinálva. Más kérdés azonban, hogy a valóságban is így van-e.

7. Az akarat öntudatlan determináltsága

Az emberek általában hajlandók cselekedeteik indoklásául érekmotívumokat keresni, anyagi előnyökből vagy ezek reményéből cselekedeteiket magyarázni. Azonban, hogy mily sokszor tévednek e ponton, azt legjobban bizonyítja az, hogy alig van ember, aki nem emlékeznék olyan esetekre, amikor érdekei ellenére nem járt el olyan eréllyel, mint kellett, illetőleg tőle kitellett volna. Ilyenkor az emberek azzal védekeznek, hogy „csodálatos energiátlan voltam, nincs semmi akaraterőm” és testi indiszpozícióval okolják meg tehetetlenségüket. Minden ilyen esetben alapos a gyanú, hogy más, ők maguk előtt is ismeretlen okok határozták meg magatartásukat. Egy példával óhajtánám e pontot megvilágítani. Gyakori dolog, hogy a kis fiú erotikus érzelmekkel csüng édesanyján. És ép ily gyakori, hogy az apa — bár legtöbbször nem elég világosan — de mégis kénytelen tudomásul venni ezt az infantilis erotikát a saját fiában. És bármilyen különösnek látszik is első pillanatra, az apa és fia mint riválisok állanak szemben egymással. Főleg a kis fiú néha egész leplezetlenül kimutatja féltékenységét és ilyen gyermekekkel történik, hogy később is gyakran álmodnak apjuk haláláról. Aki tudja, hogy minden álomban valami vágy teljesül, az nem fog kételkedni az ilyen álmok értelme felől. Ezzel a rivalitásból eredő gyűlölettel szemben működik egy más érzés is a gyermekben, ami elősegíti a gyűlölet érzelmének kiszorítását. Ez az apa iránti csodálatnak és szeretetnek az érzése. A gyermek ugyanis kezdetben az apában látja a legtökéletesebb lényt. A legnagyobb erőt, okosságot benne találja megvalósulva. Hogy mi lehet az oka ennek a hitnek, nehéz volna eldönteni. Valószínűleg több részök eredménye ez. Mindenesetre szerepel ezek közt az, hogy a felnőttek szeretnek a kicsinyebbek, a gyengébbek előtt renommírozni. A gyengék feletti zavartalan és kényelmes uralom legcélravezetőbb eszközei közé tartozik a falstaffiáda: azaz a mások feletti fölénynek élethű és hitelteltető előadása. Gondoljunk csak Shakespeare komikus lovagjaira (a Windsori víg nők, Vízkereszt, János király-ban stb.), akik hihetetlenül furfangos meséket tudnak kitalálni a maguk hősi szeszélyének kimutatására. És oly meggyőzően adják elő,

hogy utóbb már maguk is elhiszik. Mérsékeltőbb formában ez történik minden családban. A fiatal anya, aki szerelmes férjébe, szívesen beszél férje kiválóságáról, hiszi is, hogy úgy van. A kis fiú hallja ezt, egyrészt irigykedik, másrészt kénytelen tudomásul venni, mert számos oly jelet lát, amelyből az ő primitív következtetési mechanizmusával arra az eredményre jut, hogy tényleg így kell állni a dolognak. Ezek között a legdőntőbb mozzanat ismét az apa szexualitása körüli megfigyelései. A gyermek főleg ott, ahol fenőttekkel együtt alszik, tanúja lesz szerelmi jeleneteknek. Alvónak teteti magát, és abból, amit hall, próbálja összeállítani a történeteket. Ez természetesen, ha csak külső felvilágosítás nem jár kezére, nem sikerül neki. Csak azt tudja, hogy itt valami brutalizálás megy végbe és gyakran láthatunk verekedős kis fiúkat, akik minden eléjük kerülő kis leányt megvernek, letepernek. Itt nyilván utánzási kísérlettel állunk szemben. Hozzájárul ehhez új testvérek születése. E tekintetben utalok ama kis fiú kijelentésére, aki az apa ama jámbor félrevezetési célzatával szemben, hogy a testvérkét a gólya hozta, azt felelte: „Tudom én, hogy te vagy az a gólya!” A gyermek, aki a frusztrán izgalomnál tovább nem tudja vinni, respektussal kénytelen arra az emberre tekinteni, akiről tudja, hogy fölényben van felette. Ehhez járul, hogy a gyermekek egy jelentékeny részénél felébred a pénz iránt való nagy érdeklődés. „És az apukának mindig sok pénze van!” És vajon, melyik apa tagadhatja, hogy rossz bizonyítványt hozó fiának követendő mintaképpül saját magát állította oda? Az apák mindig kitűnő matematikusok voltak, a középiskolában legjobban tudták a latint, csak az utógeneráció nem üti meg a régi mértéket. Ehhez járul az is, hogy az apa nagyon erős és ha a kisfiú — apa iránti féltékenységnek engedve — kellemetlenkedik, nem paríroz, jön az ultima ratio: a verés. Hány apa csodálkozott már el azon, hogy kis okra miért gerjedt fel oly nagyon és az a bizonyos apai fenyíték, amit alkalmazni bölcsnek látott, hogyhogysen, miért csúszott ki oly erősen, sokkal kegyetlenebbül, mint szándékolta. Íme itt láthatunk egy általánosan elterjedt nevelési eljárást, amely a gyermek fenyítésének nevelői és erkölcsi alapot keres és természetesen talál is. És csak ritka apa az, akinek homályos sejtelve támad arról, hogy az erősebben kicsúszó nyakleves nem a rakoncátlankodó gyermeknek, a pedagógiai elvek szerint nevelt gyermeknek, hanem a riválisnak szól!

De menjünk tovább! A gyermek a 8—10. életév körül, mikor már iskolába jár, főleg ha középiskolába, megismerkedik más felnőttekkel is. Esze is fejlődik. Kezdi tapasztalni, hogy tanára többet tud mint az apa és itt támad a gyermek keblében az első megrázóan fájdalmas, bár kultúrszempontról elkerülhetetlenül szükséges konfliktus. A csalódás az apa páratlanságában. A gyermek eddig úgy tekintett az apjára, mint valami felsőbb lényre. Most kiderül, hogy az apa sem tud mindent,

megakad esetleg a legkisebb közös többszörös megmagyarázásában is, amit a tanár úr nagyon homályosan magyarázott meg az első a) osztályban. És ne felejtjük el, a gyermek nem csak szerető fiú, hanem irigy rivális is egyszerismind! Ez neki kapóra jó. A baj annál komolyabb, mennél jobban sikerült a gyermeknek a bekövetkező szexuális kizorítás korában az apa iránti rosszindulatú hajlamokat nem megsemmisíteni, csupán elfojtani, a tudattalanba gyömöszölni. Mert most már nem is védekezhetik az ellen a káröröm ellen, ami benne feltámad. Azért nem, mert nem ismeri eredetét. Így a dolog nem fog ártatlan fordulatot venni, hanem mint fájdalmas csalódás jelentkezik a tudatában. Mintegy kompromisszumául egyrészt a nagy respektusnak és a csalódásnak, ami bekövetkezett, másrészt az ellenséges érzületnek a hideg bírálatnak, amiben a gyermek apját részesíti — maga sem tudja miért. Forradalmár szellemek, lázadásra termett egyéniségek önvallomásaiban gyakran találhatjuk a dicsekvést, hogy ők már kisfiú korukban is hideg racionalizmussal, „objektíven” bírálták el apjukat. Természetesen a bírálat voltaképpen elítélés volt. Ők ezt az ő — még a hozzájuk legközelebbieik iránt is tanúsított — pártatlanságuknak, „velük született” igazságérzetüknek tulajdonítják. De azt látjuk, hogy ugyanezen emberek másokkal, anyjukkal, kedvesükkal, feleségükkel szemben érthetetlenül elnézők voltak, ami nem állott arányban, mások pl. az apa iránti szigorukkal. Általában valószínű, hogy a forradalmi kedélyek, bosszúálló szenvedélyes emberek már kisgyermek korukban is „anarchisták” voltak és gyűlöletük első tárgya: az első tirannus, a saját apjuk volt. Az anarchista férfiú kisgyermekkorban intenzív szexuális vágyakat volt kénytelen elfojtani és voltaképp nem történik benne egyéb, mint az apakomplexumnak szétbomlása elemeire. Amint értelme nő, apa és zsarnok már nem azonos fogalmak, annál kevésbé, mivel az ilyen „anya-komplexumos” (az anya iránti infantilis szerelmet kizorító) egyéniség korán ott szokta hagyni a szülei házat. Elmegy tanulni, vagy megszökik. És most már, hogy felnőtt, kezdi kutatni a „zsarnokokat”. Most éli ki a bosszúját, amit apja iránt gyűjtött egybe, szenvedélyesen szereti az elnyomottakat — és magát apja helyébe képzelve — elnyomja, terrorizálja őket. Megvalósítja azt, amit kisfiú korában szeretett volna. Szenvedélyét növeli, hogy társadalmi és gazdasági tapasztalatai megerősítik ama hitében, hogy egynéhány ember gazsága az oka minden elnyomásnak. Mert jegyezzük meg, az ember nem olyan politikai programot fogad el a magáénak, amelyet elméletileg vastag közgazdaságokból leginkább lát indokolva, hanem azokat a könyveket olvassa, vagy szíveli meg és az élet végtelen sokféleségéből ép azokat a jelenségeket veszi észre, amelyekből a zsarnokok iránti gyűlölete tápot nyerhet, ahol elméleti igazolását találja meg haragjának. Így előáll az a csalódás, hogy azt hiszi, ő tisztán hideg megfontolásból cselekszik. És hány „zsarnokölőt” ítélték már el a hatalom bírái, akiről sem ők, sem az elítélt maga

nem tudta, hogy a „zsarnok” álarcában hasonlóságok és infantilis emlékek alapján a revolvergolyó mégsem a zsarnoknak szólt!

Ha az illető maga tudta volna, hogy mi van a tudattalanjában a látszólag racionális megfontolás mögött, akkor bizonyára kevesebb esetben vetnének bombát és a bírák is kevesebb halálos ítéletet hoznának. Mert ne felejtjük, védekezni csak tudatos szenvedélyek ellen bírunk. Olyan ösztönök, amelyek mélyen a tudat alatt fojtva le lappanganak, kikerülhetetlenül romlásba visznek, ép mert ellenőrizhetetlenek, ép mert egész más okokból cselekszünk, mint amilyen „racionális” okból cselekedni vélünk. Ez, azt hiszem, elegendő lesz arra, hogy a cselekedetek túlnyomó nagy többségére, vagy legalább is ép a legfontosabbakra vonatkozólag megrendítse bennünk az észszerű motívumokból való cselekvés hitét.

És most már igen könnyű annak a komplikált kérdésnek a megoldása is, hogy miért van még mindig vita az akarat szabadságáról. Az emberek nem tudják cselekedeteik igazi motívumait. Ha tudnák, sokszor másképp cselekednének. Azt hiszik, hogy úgy cselekedtek, ahogy „akarnak”, és akarni meg azt akarják, ami racionális. Holott rendszerint olyasvalamit akarnak, amit ép azért szorítottunk ki a tudatból, mert valamikor az akarása nem volt racionális. De az életünk legfontosabb korszakában, a gyermekkorban, amikor minden esemény az a fátum, amely későbbi sorsunkat megszabja, bekövetkezett vágymeghiúsulás nem felejtődik el, csak elfojtódik és később valóban, mint szárnyas bosszuistennő, mint a görög Até, megjelenik.

8. Hivatkozás az irodalomra

A nagy költők már rég észrevették ezt a tüneményt, csak a pszichológusok nem látták. A nagy tragédiák voltaképpen nem is egyebek, mint ama művek, amelyekben a lázadó hős elbukik a magára vállalt harcban. A tragikus érzés: a részvét és félelem érzése, azért áll elő bennünk, mert valamennyien lázadók voltunk kiskorunkban. A hős azáltal nyeri meg rokonszenvünket, hogy a fellázadás érzését, amelyet valamikor erotikus okokból az apja iránt érzett, át tudja vinni olyan célokra, amelyeknek a nyilvános tudatba szabad bejáratuk van és mégis régi vágyakkal állanak kapcsolatban. (Bár e kapcsolatról természetesen nem tudunk.) Példa rá Hamlet. Nála a tragédia magja ép az, hogy annak a megbosszulására kényszeríti a véletlen, akiért infantilis okból nem tud bosszút állni: t. i. az apjáért. Hamletről a köztudat azt tartja, hogy akarat nélküli ember. Nem tudja magát cselekvésre rászánni. Holott mily könnyű szívvel szúrja le a vén, szőszátyár, tányérnyaló, besúgó Poloniust! Mily nyugodt lélekkel küldi a halálba Rosenkranzt és Guldenstern! Nem az akaratérő hiányzik őbenne általában, hanem az apjáért bosszút állni akarás. És aki arról, amit fentebb az anarchista jellem kialakulásáról

mondottam, egy nagy költőből akar megerősítést nyerni, az olvassa el Arcibasev novelláját: *Arbeiter Schewirjowot (Revolutiongeschichten)*.

9. A bátorság eredete

Csupán még egy problémát óhajtanék az eddigiek mellé iktatni. Nem részletesen kidolgozva, hanem főbb vonásaiban. Azért ép ezt, mert bizonyosan azok közé a tünetmények közé tartozik, amelyek a legritkébbak és amelyek legjobban vonzzák az embert. Mert bizonyos, hogy mindenki szeretne bátor lenni. Az eddig elmondottakból az olvasó már rájött valószínűleg arra, hogy a pszichoanalízis abban is különbözik a pszichológia eddigi kutató eljárásától, hogy tételei sok megfigyelésen épülnek. Hogy oly kérdésekkel foglalkozik, amelyekről csak úgy lehet részletes számat adni, ha nem elégszünk meg azzal a kevéssel, amit a manifeszt tudatunk állapotainkról mondani képes, hanem leszállunk a tudattalanba és ebbe a vaksötétbe igyekszünk a szabad asszociációk módszerével, főleg álom-elemzéssel bevilágítani.

A kis gyermek kezdetben nem bátor és nem is gyáva. Bátorság és gyávaság magas összetételű lelki képződmények, amelyek a kezdetleges emberből hiányzanak. Aki nem tudja a veszélyt, amelynek neki megy, nem bátorságból megy neki. A bátorság lelkiállapotának manifeszt tartalmában sokféle alkat-elem van. A legismertebb elemek egyike a veszélynek a megszokása. Ez annyira áll, hogy sokan, akik az élet bizonyos körülményeiben bátran viselkednek, más esetekben, helyzetekben, gyávák. A veszély megszokásának az alapja a valószínűség, illetve a bizalom érzése. A valószínűségben való hitet nevezzük bizalomnak. Ha valaki többször volt már nagy veszélyben, az ilyen ember nem veszti el oly hamar a fejét. Aki több csatában vett részt, bátrabban fogja meghallani az első ágyúszót, mint aki ilyet először hall. A veszélyhez való hozzászokás oly nagy fokú lehet, hogy végül az illető a közbeeső időt egész nyugodtan tudja alvással vagy kártyázással, vagy egyéb szórakozással eltölteni, így a régi tanmód mellett, mikor a tanár egy-egy gyereket hívott ki felelni, a többi pedig unatkozott, edzett diákok a pad alatt kártyáztak mindaddig, amíg a tanár valaki újat nem hívott elő. Egy percnyi szorongás és aztán újra játék. Általában minden veszély-megszokás azon alapszik, hogy a lélek a veszélyközi időben a kellemetlen gondolatokat a tudattalanba tudja szorítani. Az ilyen embert bátornak mondják.

Ha valaki a veszélyes dolog minden egyes kis részletét alaposan átvizsgálná és azután az egészet állandóan maga előtt tartaná, a tudat előterébe állítaná, lehetetlen volna minden bátor cselekedet. A bátor ember a tudattalannal dolgozik és bízik abban, hogy a döntő pillanatban a veszély tudata és jelentősége az ellenfél fejében intenzívebben fog fellépni, mint az övében. Ezért is relatív minden bátorság. Mi lehet az alapja ezeknek

a nyilvánvaló tüneményeknek? Hogy ezek maguk már okozatok, az iránt nem lehet kétség. Azt, azt hiszem, mindenki el fogja ismerni, hogy bátorságról csak akkor lehet beszélni, ha a megkísérelt cselekedet sikere nem biztos, sőt a valószínűsége erős kockázattal jár. Mik lehetnek a lélekben azok a tapasztalatok, amelyek ilyen erős kockázat emlékei? Ilyenek nyilván csak olyan emlékek lehetnek, amelyek oly cselekedetre vonatkoznak, amely valamikor kockázattal járt és sikerült. Azonban még ez sem elegendő! Ha ez a cselekedet világos emlékezetünkben maradt volna, hatását számos más nemsikerült esemény rontotta volna le. Mert csak igen ritka kivétel lehet az olyan ember, akinek minden merénylete sikerült! Valamely sikerült cselekedet tehát csak akkor fog kitörülhetetlen és — mondhatnók — babonás bizalmat adni lelkünknek, ha régtől fogva elfelejtett, kiszorított esetre vonatkozik: vagyis kisgyerekkori élményre. A bátor emberekben van valami fatalisztikus hajlam. Ez is a kiszámíthatatlan, de szerencsés véletlen, a nagy veszélyből való hihetetlen megszabadulás hatása alatt rögzítődik meg lelkünkben. Valaki elmondta, nemrég, hogy a döntő pillanatokban a hidegvér soha el nem hagyja és az analízisben kiderült, hogy kisfiú korában éjjel átfutott egy sötét havas utcán, a kutyák kirontottak, megtámadták. Ő kővé meredve megállt előttük, rájuk bámult. Mire az ebek vonítva visszamentek. Akkor öt éves volt és ez az esemény döntő szerepet játszott további életében. Akármikor veszélyben forgott, valami legyőzhetetlen, mert teljesen indokolatlan és babonás bizalom rohanta meg, hogy neki baja nem történhetik. És ezt a bizalmat az sem tudta megtörni, ha itt-ott nem sikerültek dolgai. Csak ilyen élmények és ezek iránytszabó hatása teszi érthetőbbé a máról holnapra élni tudásnak, a veszélyekre való berendezkedésnek példáit, amit oly sokszor tapasztalhatunk. Ennyit akartunk egyelőre a bátorság kialakulásáról inkább csak jelezni.

9. Egyéb lelki tünemények

A nagy erkölcsi tünemények csoportjában ott szerepel még három nagyon fontos tünemény, amelyek a pszichológus-szociológus figyelmét kell, hogy magukra vonják. Az első ezek közül az isten-eszme kialakulása és a vallás keletkezése, a második az átszellemítés tüneménye s a harmadik a morális meglazulás és az akaratgyengeség problémája. Az új teóriából kifolyólag sikerült az eddigi kérdéseket tisztán individuál-pszichológiailag fölfejtetni és ép fordítva mint eddigelé, a társadalmi jelenségeket, mint ezek tömeges előfordulását felfogni. Maga a teória egyelőre még mindig tartalmazza azt a hiányt, hogy a felvett négy alaptulajdonságból: a tudatszükéből, a tudatfeszülés és elernyedésből, a kinkerülésből és vágyfrusztrációból a lélek tudatos és tudattalan részre való oszlásának levezetését mindaddig nem mondhatjuk teljesnek, amíg nem sikerül bebizonyítani,

hogy e feltételek nem csak szükséges (ami talán nem kétséges), hanem elegendő feltételei is a kettéoszlásnak. Ennek a bebizonyítása is, valamint a még visszalévő morális tünetmények elemzése is egy következő alkalomra marad. Csak még azt vagyok bátor felemlíteni, hogy — és bizonyára sokan lesznek ilyenek — akik nem értenek egyet a fent elmondottakkal, akiknek esztétikai vagy etikai érzékét sérti a legszebb érzéseknek, ilyen habár többé nem is teljesen szexuális, de még mindig szerfelett plebejus eredete, gondolják meg, hogy e téren époly alapos vizsgálat szükséges, és lehetséges, mint a természettudományok egyéb ágaiban. És a pusztán „józan ész” alapján itt ép oly kevéssé lehet dönteni, mint az asztronómiában, vagy matematikában. Tényeket kell ismerni és főleg elemezni tudni, még mielőtt általános tetteket vonnánk le. Ami pedig az obszcén eredetét illeti, itt meg ne felejtjük, hogy ha csakugyan obszcénnek tartják a szexuális eredetet (amennyiben az analitikus ép ehhez kénytelen nyúlni), annál büszkébbek lehetünk arra, hogy ily „aljas” eredetből oly sokra, oly sok, magasztos, szociális, szublimált és fenséges érzelmre vittük. Ép úgy, mint ahogy a darwinizmus szerint való állati eredetünk nem lehet ok fajunk megvetésére, sőt kell, hogy büszkévé tegyen bennünket fejlődésképes mivoltunkra. Végül — last not least! — a filozófiai hajlam fokát azzal lehet legjobban mérni, hogy valaki — alapos oka lévén valamely elmélet helyességét felvenni — egyelőre félretesz minden tekintetet, társadalmi konvenciót és van bátorsága levonni az összes következményeket tekintet nélkül arra, mennyiben egyezik ez meg a közfelfogással. Mert ami ma még nem egyezik meg vele, holnap már úrrá lehet és ez leszen a közfelfogás.